

Baltų šventviečių atodangos

Vykintas VAITKEVIČIUS

Remiantis ilgamete Lietuvos šventviečių tyrimų patirtimi straipsnyje ieškoma atsakymo į klausimą, kuo grindžiamas baltų religijos šventviečių šventumas, kaip jis reiškiasi ir yra patiriamas. Pirmą kartą fenomenologiniu būdu bendrinama patirtis yra lyg dvidalė: vietinių žmonių (šventviečių žinovų, tvarkytojų bei saugotojų) ir tyrinėtojo.

Straipsnio autorius prieina prie išvados, kad šventose vietose prie žmonių priartėjęs dievų ir mirusiųjų pasaulis. Sąlyčio arba perėjimo galimybė, kitaip tariant, mitinės šio ir kito pasaulių jungties vaizdinys, yra ryškiausias baltų šventviečių žymuo. Su juo tiesiogiai, glaudžiai susijusi nuo gimimo iki mirties žmogų lydinti, šventvietėse patiriama laimė – dalingo, sveiko, vaisingo, gražaus, turtingo bei išmintingo gyvenimo jausmas.

Prasminiai žodžiai: baltų religija ir mitologija, lietuvių prigimtinė kultūra, šventvietės, tyrimai, patirtis.

Daugelį metų ieškau senųjų šventviečių, siekiu nustatyti jų vietas, užrašyti vardus, pasakojimus ir papročius. Remdamasis aprašymais, išmatavimais ir nuotraukomis, parengiau Žemaitijos ir rytinės Aukštaitijos dalies šventviečių sąvadus, atsižvelgdamas į surinktas archeologines ir istorines žinias, tarpusavio panašumus bei skirtumus, šias nepaprastas vietas suskirsčiau į rūšis ir tipus. Kruopštus archeologijos, istorijos, kalbos ir tautosakos duomenų nagrinėjimas vėliau atvedė į kraštovaizdžio archeologijos sritį, o prigimtinės kultūros seminarai pravėrė fenomenologijos duris.

Iki šiol neturėjau progos plačiau kalbėti apie šventviečių tyrimų patirtį. Ji visapusiškai reikšminga, teikia ir stiprina pasitikėjimą savo jėgomis, dažnai lydi darbuose ir tampa šeštoju jausmu – archeologo nuojauta, arba uosle. Patirtį be galo sunku apsaityti, bet šventumui skirtas 10-asis prigimtinės kultūros seminaras Sanklodiškėse padaršino, remiantis ja, skvarbiai pažvelgti į baltų šventviečių vidų, lyg tūkstantmetes Šventosios pakrančių atodangas, kuriose matyti, iš ko tyrimų vieta sudaryta ir kaip susiklosčiusi. Eidamas tokiu, iš esmės fenomenologiniu keliu, šiame straipsnyje siekiu

atskleisti, kuo grindžiamas, kaip reiškiasi šventviečių šventumas, kas slypi už formalių jų klasifikacijų ir tipologijų. Čia bendrinama vietinių šventviečių žinovų, tvarkytojų ir saugotojų bei tyrinėtojo patirtis.

Tokia prieiga ir keliami klausimai yra artimi prieš dešimtmetį paskelbto Gintaro Beresnevičiaus straipsnio, skirto baltų šventumui, turiniui. Pasitelkęs baltų religijos ir mitologijos šaltinius, pasiremdamas Rudolfo Otto šventybės tyrimu, G. Beresnevičius jame žvelgė į baltų religijos šventvietes, klausdamas, ar jos nuo seno „šventos „dėl ko nors“, ar kitados buvo pašventintos, o paskui, iš kartos į kartą, „jas perduoda ir nurodo tradicija“. Nerasdamas vieno tiesaus atsakymo, religijotyryninkas kalbėjo apie abipusį vietų ir šventumo ryšį – „tradicija perteikia šventą objektą, objekto šventumas patvirtina tradiciją“ (Beresnevičius 2005: 363–365).

Praėjusio šimtmečio pabaigoje fenomenologija, peržengusi abstrakčių tyrinėjimų ribas, iškilo kaip vienas kraštovaizdžio tyrimų būdų (plačiau žr.: Tilley 1994). Pasak britų archeologo Kristoferio Tilio (Christopher Tilley), šiame lauke tyrinėtojas dirba pėsčias, su užrašų knygele ir fotoaparatu arba kamera rankose, sugrįždamas į tiriamas vietas įvairiu paros ir metų laiku, žvelgdamas į jas iš skirtingų pusių, ypatingą dėmesį skirdamas kelių ir takų tinklui. Po to tyrėjas privalęs vyksti į tokią aplinką, kurioje žmogaus buvimo bei veiklos pėdsakų nėra, ir tuomet imtis atliktų stebėjimų bei sukauptos patirties palyginimo, visų surinktų duomenų interpretacijos (Tilley 2010: 25–31; plg.: Vaitkevičius 2012: 56–60).

Suprantama, kad ši metodologinė prieiga subjektyvi, tačiau kitas britų archeologas Ričardas Bredlis (Richardas Bradley) pripažįsta, kad ji svarbi tiriant vieną ar kitą konkrečią priešistorinę vietą (Bradley 2000: 41–43). Beje, R. Bredlio darbams taip pat būdingas įsibuvimas kraštovaizdyje: senovės gyvenvietėse, kapinynuose, kulto vietose, skvarbus jų stebėjimas ir geografinių, archeologinių bei tam tikra dalimi etnografinių duomenų dermė (plg.: Bradley 2005).

Paminėtieji darbai, taip pat daugelis kitų studijų siejasi su baltų šventviečių po atviru dangumi: medžių ir

Viena iš daugelio baltų šventviečių atodangų – pastaraisiais metais atverta Akmenų Perkūnkalnio aikštelė (Kelmės r.). 2015 m.

giraičių, kalnų, akmenų, laukų ir pievų, upių, ežerų ir šaltinių, pelkių bei daubų tyrinėjimais, teikia jiems tam tikrą teorinį pagrindą ar bent jau žadina vaizduotę. Tačiau skirtumas tas, kad rytinėje Baltijos jūros pakrantėje nėra didingų mezolito ir neolito laikotarpio paminklų iš akmens, be to, padavimai ir sakmės apie archeologines bei mitologines vietas užsienio tyrėjus dažniausiai pasiekia kaip viduramžių legendos, o ne vietinės – prigimtinės – kultūros liudijimai. Mes dar turime galimybę juos išgirsti, dirbdami Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Baltarusijos erdvėje (plačiau apie tautosaką archeologijoje žr.: Gazin-Schwartz, Holtorf 1999).

Po Lietuvos ir Žemaitijos krikšto praėjo daugiau kaip šeši šimtmečiai. Tiek metų baltų šventvietės buvo viešojo gyvenimo užribyje. Laimė, ne visiškai pamirštos, ne visos sunaikintos. Esu patyręs, kad šventumas neišnyksta be pėdsakų. Net kai atrodo, kad šventvietė jau sugriauta – nebėra medžio, akmuo suskaldytas, o šaltinis melioratorių užverstas, visada dar *kažkas* yra – šventvietės žymė, dažnai vos įžiūrimas atspindys ar kitais būdais ir priemonėmis paliudytas jos buvimas. Pavyzdžiui, 2000 m. liepą Viktoras Petroška per Čekų (Mažeikių r.) miežių laukus nedvejodamas atvedė į nusausintos Laumės akies vietą, kurioje vasarojus buvo nesudygęs; 2015 m. sausį Antanas Jokūbaitis per be-

kraščius Giminėnų (Joniškio r.) arimus atvedė prie Tilkaus kapo – jo kūno kunigas nepriėmė į kapines, tai vedlio senelis Klemensas leido palaidoti ant jo žemėje buvusio, kitados šventu laikyto Varčios kalno.

Bene ilgiausiai sunaikintą šventvietę mena vardas, rečiau – padavimas arba pasakojimas, archeologiniai radiniai. Nepamiršamos akimirkos, kada po daugelio metų pertraukos Eigidijus Balčiūnas atranda ir rodo suskaldyto Ropėdų (Joniškio r.) švento akmens skeveldras, Valdas Šniaukšta pats išvalo Akmenių (Kelmės r.) Perkūno kalno aikštelę, Stasys Švabauskas vėl atranda kelią prie Kruncikų (Trakų r.) akmens su pėda, o Vytautas Šadzevičius užakusį Jarmališkių (Prienu r.) gydančio vandens šaltinį tyrinėtojų akivaizdoje išvalo ir atgaivina.

Profesorė Viktorija Daujotytė tai vadina vartoja sąvoką šventumo – aukščiausio žmonių sąmonės lygmens – nuojauta, iš kurios kylantis pirminis tikėjimas (Daujotytė, Martinaitis 2013: 111). Su akivaizdžiu, nuostabą keliančiu šventumo nuojautos liudijimu susiduria archeologai, tyrinėjantys laidojimo paminklus. Antai V amžiuje laidoti mirusiųjų palaikų į Plinkaigalio kapinyną (Kėdainių r.) buvo sugrįžta po maždaug 3000 metų pertraukos; po XIV–XV a. pirmos pusės sudegintais mirusiųjų palaikais Bajorų kaimo pelkėje (Elektrėnų sav.) slūgso maždaug 2500 metų senumo

ugnies nepaliesti žmonių kaulai ir mėlyno stiklo karoliai. Klausimas, kaip taip gali būti, kokia stipri yra vietos šventumo nuojauta, arba, kitais žodžiais tariant, trauka, iki šiol neatsakytas. Užsienio autorių darbuose taip pat gausu pavyzdžių apie tai, kaip daugelį šimtmečių ir net tūkstantmečių su pertraukomis buvo naudojami bronzos amžiaus pilkapiai, geležies amžiaus aukojimo vietos pelkėse ir kai kurie kiti paminklai (płg.: Bradley 2000: 155–161).

Naujausi tyrinėjimai atskleidžia mirusiųjų kaulų reikšmę prigimtinėje kultūroje. Gyvai paliudytas rūpestis ir pastangos į Lietuvą parvežti Sibire palaidotų lietuvių palaikus (plačiau žr.: Vaitkevičienė 2014) sugražina į tuos tolimus laikus, kada artimųjų – tėvų ir senelių, brolių ir seserų – kaulai buvo švenčiausias ir brangiausias dalykas, o skirtis tarp laidojimo vietų ir šventviečių neryški.

Šventvietėms būdingas gyvas ir gajus šventumas. Tai jų buvimo sąlyga ir dažnai pagrindinė dalis, kuri gali būti pamatyta, paliesta ir kitais būdais patirta. Pažymėtina, kad sunykęs arba sunaikintas vienoje vietoje, šventumas dažnai plinta aplinkui, net pereina į kitą, šalia esančią, bet šventa iki tol nelaikytą vietą; šis reiškinys dažniausiai lydi medžius, rečiau

šaltinius, akmenis ir kalvas. Prisimintinos baltų religijos šventvietės, kurios buvo paverstos krikščioniškų šventovių dalimi arba pastarosios pakeitė pirmąsias, koku nors būdu perimdamos iš jų šventumą: plačiai žinomas pasakojimas apie beržą, ant kurio kelmo yra pastatytas didysis Beržoro (Plungės r.) bažnyčios altorius; Luponių (Šiaulių r.) akmuo su Dievo ranka ir Velnio pėda buvo panaudotas Kužių bažnyčios pamatams; ant Palangos Birutės kalno kitados iškilo Šv. Jurgio koplyčia ir t. t.

Baltų religijos šventviečių būtis neišmatuojama nei metais, nei šimtmečiais. Būdinga, kad jos yra ilgą amžės ir pergyveno daugelį žmonių kartų. Jų gyvybė bei tvarumas aiškiai juntamas prie medžių senolių bei visada žaliuojančios pušies, eglės arba kadagio. Apie gyvuosius šaltinius galima sakyti, kad jie amžinai verdantys, niekada neužšąlantys. Kartais jie tiesiog vadinami *gyvybės* šaltiniais ir gydo, stiprina sveikatą, teikia žvalumą, jaunina bei gražina. Pavyzdžiui, prie švento Pakalniškių (Jurbarko r.) šaltinio visą amžių gyvenusį Elvyra Bartninkaitė-Čelkonienė prisimena: „Kai augau, sakydavom: „Mamyte, tik duok mumi šaltinio vandens, ka mes užaugtumėm šviesios, gražios“ (LTR 6266/9).

Daugelį metų Milžinkapiu vadinamas Sandariškių (Biržų r.) pilkapis ir ažuolas dalinasi šventumu, bet likusi išlūžusio medžio kamieno dalis ilgainiui sunyks. 2015 m.

Iš pažiūros šventviečių gyvybingumas, ilgaamžiškumas yra savaiminiai bruožai, kurie kyla iš šių vietų gamtiškumo arba su juo sutampa. Tačiau šventvietės turi kažką daugiau, nei dauguma gamtos vietų. Dievai jas paženklino, ir tie nepaprasti ženklai yra būdingi plačiam, ne vien tik baltų kultūros laukui.

Ratas, arba *vainikas*, regimas žemės paviršiuje, yra vienas iš paslaptiniausių šventviečių ženklų, kurio kilmės mokslininkai iki šiol nenustatė. Prieš dešimtmetį į tokius ratus dėmesį atkreipė Lietuvos piliakalnių tyrinėtojai Zenonas Baubonis ir Gintautas Zabiela (plg.: Zabiela 2008: 50–51). Patirtis rodo, kad žolės ratų yra ir šventvietėse arba jų aplinkoje. Antai 2014 m. rugpjūtį Voskaičių (Kėdainių r.) Maldų kalno papėdėje būta 5,9 x 6,6 m dydžio, 40–45 cm pločio žolės rato, iš pietų pusės – lyg tarpo įeiti; 2015 m. gegužę Šatrijos papėdėje (Telšių r.) pastebėto rato dydis – 10,1 x 13,4 m (apie 40 cm pločio žolės ruožas); žolės ratai geriausiai matomi anksti pavasarį, tačiau išlieka per visą vasarą.

Remiantis senovės lietuvių pilkapių su akmenų vainikais tyrimais, apskritimas, nesvarbu kokio dydžio, yra šventas. Juo buvo ženklinama tai, kas brangu, ką

siekta išsaugoti (plačiau žr.: Vaitkevičius 2015: 41–43). Svarbu pabrėžti, kad šias šventvietes, be senovės apeigų ir švenčių aido, dar lydėjo protėvių atmintis. Tai, kas buvo praėjusių kartų rankomis sukurta – visos regimos žymės ir pavidalai – prisidėjo, papildė pirminį, dieviškos kilmės šventumą. Šioje vietoje taip pat minėtinos sąsajos su mitiniais vaizdiniais: saulė mitologijoje dažniausiai reiškiasi kaip ratas arba žiedas; šventai ugniai per amžius buvo kasama apskrita duobelė ir net akmeniui su dubeniu, skirtu perkūnijos, lietaus vandeniui arba rasos drėgmei surinkti, tašant buvo suteikiama ritinio forma.

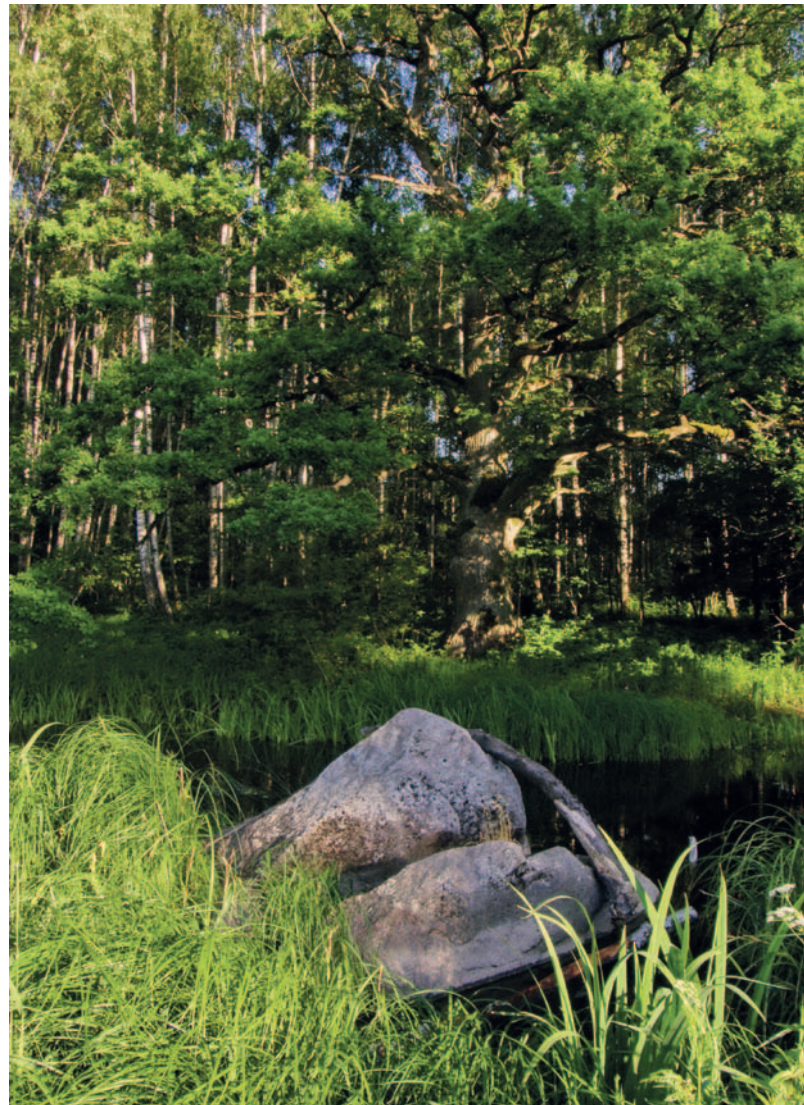
Grįžtant prie dievų ženklų šventvietėse, reikia pabrėžti, kad jie pasižymi didele įvairove. Atidus žvilgsnis rodo, kad šie ženklai turi daug bendro ir yra susiję su mitologiniu mūsų pasaulio ribos arba kito pasaulio angos, tenlink vedančio kelio vaizdiniu. Jis neabejotinai apima pėdomis vadinamus įdubimus šventų akmenų paviršiuje, nesvarbu, ar jie yra ankstyvųjų metalų laikotarpio paveldas (iškaltos, išgludintos apskritos duobutės), ar gamtinės kilmės žymės akmenų paviršiuje. Pėdos likusios ten, kur būta dievų: ateita, stabtelė-

Žolės ratas Voskaičių Maldų kalno papėdėje (Kėdainių r.). 2014 m.

Dvi iš keturių dievų pėdų ant Vilkelių akmens (Panevėžio r.). 2015 m.

Kareiviškio akmuo, vadinamas Perkūnija, Kruojos upelyje (Pakruojo r.). 2010 m.

ta, pereita arba išeita; vieni jų čia nužengė iš dangaus aukštybių, kiti šioje vietoje paliko žemę, atsisveikindami su jos gyventojais.

Perkūno paženklinėti – daugelis skilusių, įtrūkusių šventais laikomų akmenų – ypatingi. Įtrūkimai, plyšiai – tai prasivėrusio *kito* pasaulio žymė, kaip kad perkūnijos metu įskylantis dangus, nepaprastoji akimirka ir blyksnis, kada yra matoma kito pasaulio šviesa.

Vartų arba slenksčio tarp dviejų pasaulių vaizdinys yra akivaizdus ir lydi ne tik šventus akmenis, bet ir medžius, turinčius ertmę, rečiau – ertmes tarp suaugusių kamienų arba šakų. Tokioje šventvietėje Sukantų kaimė (Telšių r.) ir net prie Palangos dvaro parke suaugusių pušų buvo gydomi sunkūs susirgimai, meldžiama sveikatos. Pasakojama apie paprotį Velykų rytą per Užukalnio (Prienuų r.) ažuolo ertmę perkišti savo drabu-

žius, o prie Šiurkiškių pušų (Akmenės r.) gyvenęs žmogus norėjo, kad po mirties karstas jam būtų pagamintas būtent iš šių medžių.

Nors paminėtose ir daugelyje kitų šventviečių *kitas* pasaulis yra labai arti, jo padėtį erdvėje sunku tiksliai nustatyti. Spėtina, kad tai ne tas pats dievų ir (arba) mirusiųjų pasaulis, kuris pasakose vaizduojamas už devynių laukų, miškų ir jūrų. Šventvietėse *kitas* pasaulis priartėja, galbūt maža dalele net sutampa, šventam medžiui arba akmeniui tarpininkaujant, prasisverbia į žmonių pasaulį (plg.: Beresnevičius 1998: 48). Dviejų pasaulių persidengimo galimybę netiesiogiai liudija plačiai žinomos saktės apie nematomus dievų ir mirusiųjų takus žmonių gyvenamoje aplinkoje, ant kurių nevalia būti, miegoti ir juo labiau gyventi (plg.: LD 190).

Rūko lankas virš Šliktinės aukojimo vietos (Skuodo r.). 2012 m.

Nedaug nutolsiu nuo šventviečių ženklų, atkreipdamas dėmesį, kad *bedugniai* (Žemaitijoje dar sakoma ir *begaliniai*) ežerai, giliais kanalais besijungiantys su kitais vandens telkiniais, tuo pat metu yra požemio pasaulyje plyninių marių dalis. Antai Suosoje, ežere prie Viešintų (Anykščių r.), žvejai kartą pagavo kalbančią žuvį, ir ji pasakiusi, kad turi perduoti Suosai, kad ši privalanti sumokėti duoklę (*donį*) Dauguvai (Didžiulis 1885/1994: 43).

Peršasi mintis, kad ta pati mitinė vartų, arba perėjimo iš vieno pasaulio į kitą, reikšmė lydi visas upių santakose esančias šventvietes. Nors santakos kryptimi pusiasaliai paprastai smailėja taip, lyg vestų aklavietėn, visapusiški Neries baseino tyrinėjimai, ypač Neries ir Šventosios santaką gaubiantis šventumas rodo, kad dviejų upių sandūros taškui būdinga priešinga reikšmė – santakose mitiniai pasaulio vartai ne uždaromi, o plačiai atveriami.

Šimtai padavimų ir sakmių apie šventais laikomus kalnus ir piliakalnius – įtvirtintas gyvenvietes bei medinių pilių vietas – kalba apie skylę kalno aikštelėje arba šlaite, kuri jungia mus su požeminiu pasauliu, iš

ten ataidi jo gyventojų garsai. Apie Ignaliną ir Joniškį šventi kalnai kartais tiesiog vadinami *Varčiomis*, tai yra vartų stulpais, tarpstakčiu, durimis arba vartais. Kalvotose vietovėse ypač aiškiai juntama, kad šventi kalnai žmones jungia ne tik su giliu požemiu, bet ir su aukštu dangumi¹. Mitinis dviejų pasaulių jungties vaizdinys apima daugumą šventviečių ir yra, matyt, pats ryškiausias jų žymuo.

Dievų ženklų regima ir pakėlus akis aukštyn. Antai abipus saulės, besileidžiančios Tamožinės ažuolyne (Kretingos r.), pasirodo *saulabroliai*, virš Šliktinės vėlyvojo geležies amžiaus aukojimo vietos (Skuodo r.) – lankas, kuris iš ryto susidaro pažemėje esančiame tirštame rūke, kuris dar neišmargintas spalvomis, nes saulė per mažai pakilusi virš žemės. Šventvietes lydi ir vaivorykštė, iki šiol neretai vadinama Laumės (apie Ariogalą, Seredžių – Laimės) juosta. Nepaprasti ratai, lankai ir juostos, lyg per dangų nutiesti rankšluosčiai ir tiltai, liudija tą pačią, jau pažįstamą pasaulių jungties

1. Tas pats įsitikinimas, kad nuo aukštesnio kalno malda greičiau pasieks dangų, iki šiol reiškiasi kaip paprotys statyti kuo aukštesnius kryžius.

galimybę, ir praturtina ją laimės sąvoka. Šventvietės yra *laimingos* vietos – tai dar vienas labai svarbus jų bruožas.

Laimė šventvietėse patiriama įvairiais būdais: žmogus randa pilnatvę, atgauna kūno jėgas ir sielos ramybę. Šventvietė yra *rami* (plg. baltų *Romovę*), viena iš idealių vietų lietuvių prigimtinėje kultūroje (plačiau žr.: Vaitkevičienė 2012: 39–40)². Svarbu pabrėžti, kad laimė šventvietėse gali reikštis ir kaip pasigrožėjimas, čia žmogų apima linksmumas, kuris gražiai susiejamas su Gudininkuose prie Gervėčių augusia šventąja vinkšna:

Labai gražus tas medis buvo. Ir tada čia va, kur mes nupirkom namus, tas Vladas ėmė nupiluje [=nupjovė] tų medį. Ir jam labai nesisekė. Ne tik jam, bet visai šeimai. Pasdarė invalidai, visa, ė visi žmonės labai gailėjo to medžio (...).

Tai va, ir mano dar kap gyveno Impolius, sako, nu va, reikėjo gi tų medių [pjaut], sako visi prašė: „Nekliudyk, nekliudyk.“ Sakė, tokis gražus, cia niekur tokio nėra! Ir lapai labai gražūs, ir pats labai medis buvo gražus (...).

[Kodėl jis buvo toks nepaprastas, tas medis?] *Vot tai ir man labai įdomu, kap čia. Ir žinot, aš jum ir negaliu paaiškinti, ir negaliu meluot, ko nežnau. (...) Tas ir kalnas labai gražus [Vinkšnos], ir sako labai kažkaip tai linksma buvo, tį vis paukštelės čiulbėjo. Ar tu ryte, ar tu vakare, vis tynai buvo linksma³.*

Šventos vinkšnos pjovėją, visą jo šeimą išstinkanti nelaimė akivaizdžiai rodo ir patvirtina, kad šventvietėse užtikrinama žmogaus laimė. Šio ryšio ardytojas savosios laimės dalies netenka ir paprastai yra skaudžiai baudžiamas (plg.: Beresnevičius 2005: 365–366). Palyginimui, taip Otas Glagau (Otto Glagau) aprašo ant Rambynų buvusio švento akmens suskaldymą:

Dar besprogdinant akmenį, vienam darbininkui buvo sunkiai sužalota akis ir ranka, o visi, prisidėję prie to darbo, buvo suluošinti; pačius vadeivas ištiko mirtis. Malūnininkas Švarcas iš gretimo Bardėnų kaimo buvo nusikaldinęs iš didžiojo gabalo girmas ir įtaisęs malūne. Netrukus jis nuskurdo, o

vieną dieną jį rado įtrauktą į dantrą, visą sužalotą. Tik tada bausmės liovėsi; o paskiau kiti gabalai buvo arba sumūryti į namų pamatus, arba laikomi ir šventai saugomi tų, kurie gavo jų parsinešti, kaip namų paladijumas, saugojantis nuo stichinių nelaimių ir gydantis žaizdas, nelyginant Perkūno pirštai (Glagau 1868/1970: 232).

„Šventas tai buvo daikts ir atsikeršij, kad teip jį palietė,“ – minėtinas po šimtmečio Bitėnų apylinkėse užrašytas pasakojimas bei 1930-ųjų Petro Tarasenos pastaiba, kad „ir dabar dar vietiniai gyventojai apie žmones, turinčius gyvenime pasisekimą, kalba, kad jie Rambynų Laimių akmenėlį turi“ (Tarasenska 1933: 410).

Šventvietės apima ir net jima toje pačioje vietoje arba apylinkėje gyvenančius žmones. Jie tampa šventų vietų prižiūrėtojais, tvarkytojais ir saugotojais. Perkeltime ir tiesiogine prasme su žmonėmis sutampančios, susiliejančios šventvietės liudija nepaprastą vienovę – bendrą būtį ir kartais net likimą. Antai, partizaninio karo metais Bernotų sodyboje Vaidulonių kaime (Radviliškio r.) kilus susišaudymui, žuvo žmonės ir sudegė namai. Tą dieną prie klėties buvęs akmuo su smailiadugniu dubeniu perskilo pusiau⁴. Vagims išvežus akmenį su smailiadugniu dubeniu iš namų kiemo Zigmąs Radvilas iš Daukšių (Joniškio r.), jo paties pasakojimu, gyveno paskendęs liūdesyje, graužėsi ir silpo tol, kol akmuo bendromis žiniasklaidos ir policijos pastangomis, nebuvo jam sugražintas⁵.

Šiuos svarstymus sutvirtina šviesuolių gyvenimo istorijos. Antai Subartonyse (Varėnos r.), šventviečių apsuptyje, gimė Vincas Mickevičius-Krėvė, Maleišiuose (Anykščių r.) – Juozas Tumas-Vaižgantas; Viktorija Daujotytė nuo mažens buvo šventos žemaičių didkalvės – Girgždūtės – lauke. Beje, garsaus ir ilgą laiką vienintelio Lietuvos kardinolo Vincento Sladkevičiaus tėvų žemėje Guronyse (Kaišiadorių r.) yra Pajautos kapas – viena žymiausių ankstyvosios Lietuvos valstybės laikotarpio šventviečių.

Šventvietės ne tik augina ir įkvepia. Jos taip pat svarbios marinant, ligonis dažnai prašo vandens būtent iš senosios šventvietės. Daugelyje baltų šventviečių iki šiol laidojami mirusieji. Pavyzdžiui, Žadeikonių (Pasvalio r.) kaimo kapinių pakraštyje auga šventas

2. Remiantis sakmėmis, laimė gali skliti ir kita – mirusiųjų – kryptimi. Tačiau žmonėms retai pavyksta išgelbėti vėles, padaryti jas laimingas (plg.: LT 641).

3. P. Leonarda Jaraminaitė-Mažeikienė, g. 1940 m., kilusi iš Rimdžiūnų k., d. gyv. Gudininkų k., Astravo r. U. V. Vaitkevičius ir Ž. Montvydas, 2011 m.

4. P. Petras Bernotas, g. 1950 m., kilęs iš ir gyvenantis Vaidulonių k., Radviliškio r. U. V. Vaitkevičius, 2010 m.

5. P. Zigmąs Radvilas, g. 1950 m., kilęs iš Rukuizių k., d. gyv. Daukšių k., Joniškio r. U. V. Vaitkevičius, talkinamas A. Petrauskienės ir S. Vaitekūno, 2015 m.

Žadeikonių kapeliuose (Pasvalio r.) augantis šventas ąžuolas. 2009 m.

ąžuolas, kapų eilės čia prasideda sulig medžiu. Medine tvora aptvertos kapinės su varteliais rytų pusėje sudaro šventovės po atviru dangumi vaizdą, ąžuolas vakaruose užima dievybei skirtą vietą (7 pav.). Vietos gyventojai lig šiol pasakoja apie Straigį, kuris senatvėje mėgdavęs kartoti: „Mane po ąžuolu palaidokite.“⁶

Žmonių ryšį su šventvietėmis tvirtai liudija senovinis paprotys jaunamartei vykstant į sutuoktuves atsisveikinti su gimtosios vietos šventvietėmis: akmenimis, medžiais, raudoti ant kalvų ir prie šalti-

nių. Tokie padavimais pavirtę pasakojimai siejami su Prienų Nuotakos kalnu Nemuno slėnio aukštumose, Karliškių (Alytaus r.) Mergos akmeniu, Mergežeriu prie Beržonkos (Elektrėnų sav.) ir daugeliu kitų vietų. Vestuvių kapeliais vadinami senkapiai apie Ylakius, Sedą, Laukuvą rodo, kad nuotakų apeigos vyko ir laidojimo vietose, kapinėse buvo kreipiamasi į protėvius.

Atsisveikinus vienoje, buvo sveikinamasi kitoje vietoje. *Įvietinimui* prilygsta jaunamartės drobės stuomens auka Kvėso ežero raisto baubliams (Kau-no r.), pavasarinė Alizavos užkurių šventė Zasinyčių miško šventvietėje (Kupiškio r.). Per praėjusius

6. P. Marijona Remeikaitė, g. 1926 m., kilusi iš Saudogalos k., d. gyv. Žadeikonių k., Pasvalio r. U. V. Vaitkevičius 2009 m.

metus į žmonos šalį gyventi atėję vyrai privalėjo susirinkti bendriems šokiams ant Dijokalnio (*Dijūta, kolnali* – šių švenčių sutartinė). Vėliau liko erziniškai – nesutariantis su šeima užkurs Bakšėnuose juokais buvo siunčiamas šokti su raganomis (plačiau žr.: LLV 170–173).

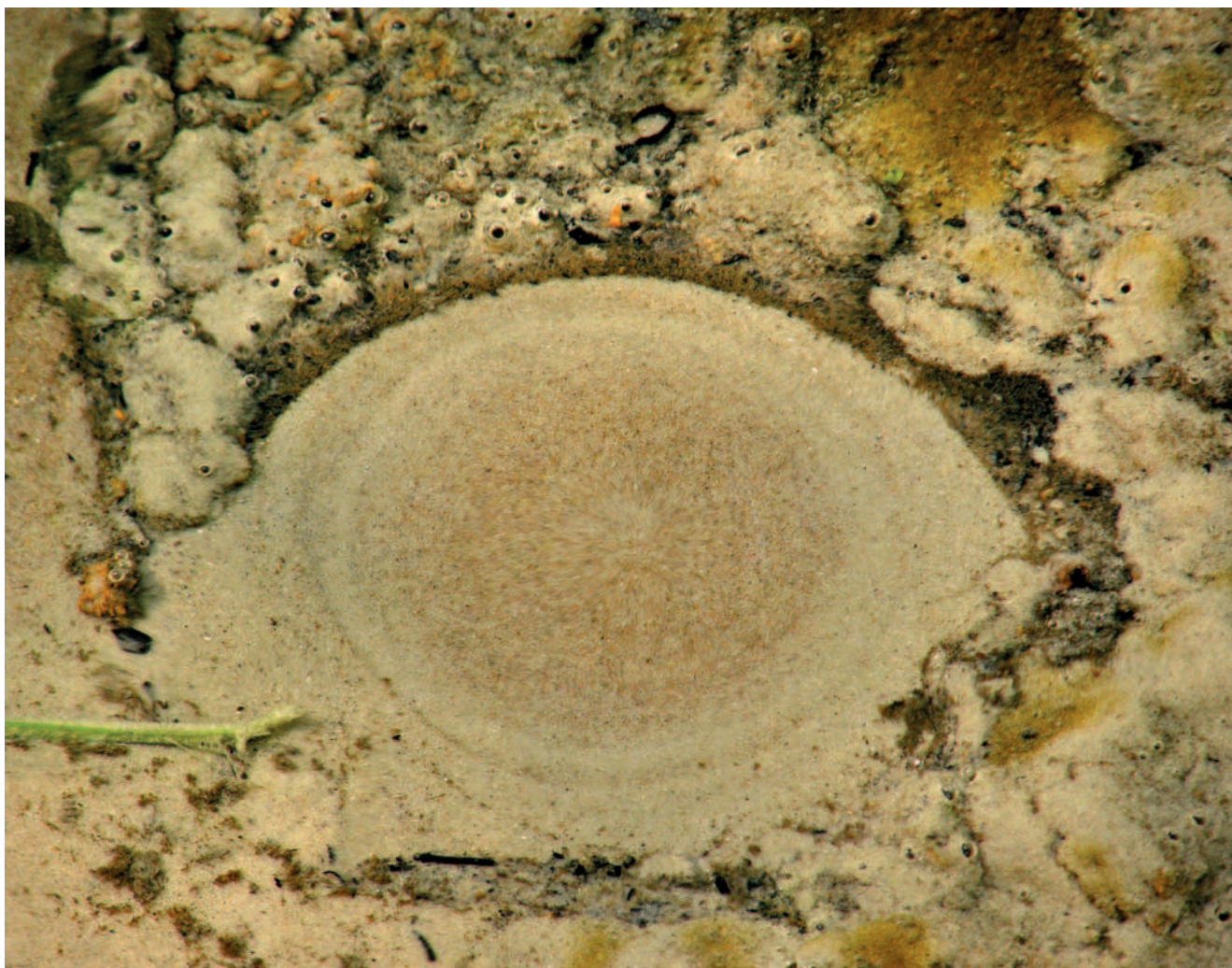
1863 m. sukilėlių stovykla prie švento ąžuolo Šaravų miške (Kėdainių r.), Lietuvos partizanų bunkeriai ant Praviršulio tyrulio Šventkalnio (Radviliškio r.), Lelijų kalnelio Didmiškyje (Joniškio r.), prie šventos Maigų miško pušies (Mažeikių r.) ir kai kuriose kitose vietose liudija, kad laisvės kovotojai rinkosi ne tik nuošalias arba slaptas, bet ir šventas – saugias, laimingas vietas. Jos palaikė ir stiprino kovos dvasią.

Laimę, kurią šventvietės lemia ir užtikrina tos vietos, apylinkės, krašto, šalies gyventojams, suprantu ir kaip nenutrūkstamą laiko tėkmę (dažnai girdžiu pateikėjus sakant „radom ir paliksim“), ir kaip laimingo – saugaus, sveiko, gražaus, turtingo – gyvenimo jausmą.

Antai pasakojama, kad atsigėręs arba apsipylęs Luponių (Šiaulių r.) Laimės šaltinio vandeniu būsi laimingas; laimingas buvo ir tas, kuris ėjo po Laimės ąžuolu – senu Išlynų miško (Kelmės r.) medžiu. Vincas Vilimas buvo įpratęs rytais eiti prie Daugėlaičių (Šiaulių r.) šaltinio praustis. Jo kaimynė pamena, kaip senolis sakydavo: „Sveiks vanduo, už tai aš ilgai gyvensiu.“⁷ O štai ant Budrių akmens su dubeniu (Skuodo r.) susirinkęs pirmosios perkūnijos vanduo ir stiprino sveikatą, ir gydė skaudančias vietas: „Moterys parsineš i gydys. kor kas skaust, i teps bikor... rankas nusiplaut, burną nusipraust.“⁸

7. P. Anelė Kuliauskaitė-Medžiaveprienė, g. 1936 m., kilusi iš Poškėčių k., Pakruojo r., d. gyv. Daugėlaičių k., Šiaulių r. U. V. Vaitkevičius, talkinamas A. Kazimieraitytės, A. Petrauskienės ir R. Zuzevičiūtės, 2014 m.

8. P. Julijana Adamavičiūtė-Bieliauskienė, g. 1919 m., kilusi iš Mikulčių k., d. gyv. Kusų k., Skuodo r. U. V. Vaitkevičius, talkinamas J. Kanarsko ir G. Snapkutės, 2011 m.

Viena iš Truikinų (Skuodo r.) Šmitos versmėje atsivėrusių akių. 2010 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotraukos.

Gydymas – svarbus, be galo platus šventviečių tyrimų laukas. Viskas šventose vietose ligoniui turi gydomos, o sveikam žmogui – sveikatą stiprinančios galios: žemė, vanduo (žiema – ledas arba varvekliai), akmenys, medžiai, jų lapai ir žievė, žolynai. Šių nepaprastų priemonių paruošimo ir vartojimo būdas neturi tokios didelės reikšmės, kaip tikėjimas ir pasitikėjimas šventvieta, jos dievybėmis.

Pabrėžtina, kad pačios šventos vietos dažnai yra kūniškos, prilgsta žmogaus kūnui. Žmonės primena šventų medžių liemenys, akis – verdantys šaltiniai (8 pav.), kur yra gydoma regėjimo negalia. Stančikų Mergos šaltinis (Elektrėnų sav.) buvęs lyg veidas: dvi versmės tryško akių vietoje, trečioji – burnos⁹. Žemaičių didikė Moteraitis (Telšių r.) esanti lyg gulinti moteris; tokia pati buvo ir Naurašilių (Panevėžio r.) Mukoliene vadinamo akmens, kur bevaikės moterys meldė vaisingumo, išvaizda. Sukinių (Ukmergės r.) Moko kūniškumą liudija posakis „Eik pas Moką apčiupinėt jo pantus [=pautus]“ (Volteris 1909/2014: 128).

Gydančių baltų religijos šventviečių, kurios iki šiol nebūtų įtrauktos į katalikų bažnyčios lauką, liko labai nedaug. Minėtina, reikšmingą tarpinę vietą tarp senosios ir naujosios religijos užima žemaičių apžadų vietos. Paprastai nuošaliai, toli nuo parapinių bažnyčių esančiose šventose vietose pasižadama meldžiant sveikatos, laimės ir pasisekimo. Koplytėlės, kryželiai, kaspiniai, gėlės, žvakės, einant keliais išminti takeliai – tai aukų ir padėkos ženklai, apžadų pildymas. Apžadai labai panašūs į užkalbėjimus ir, gali būti, kyla iš tos pačios arba giminingos šaknies. Svarbiausia jos dalis – žodžiai, kuriais kreipiamasi į dievybę, meldžiama vieno ar kito dalyko.

Beje, dievybės taip pat moka kalbėti. Pasakojama apie baltų šventvietėse išgirstus žodžius ir net įvykius pasikalbėjimus. Antai prie Alkūno miško ažuolo (Molėtų r.) „matydavo, girdėdavo, kad šneka kas šventus žodžius – šneka kaip poterius, liepia kalbėt, mels-tis (...). Kai tik žmonių daugiau, tai negalima susikalbėti, o kai tik po vieną, tai ką tik norėsi, tą sužinosi...“ (Balkutė 1997: 102), o iš Liucionių uolos (Vilniaus r.) srūvantis vanduo po to, kai, pasakojama, juo nuprausė aklą šunelį, tarė: „Daug žmonių išgydžiau ir dar būčiau gydęs, bet jau pradėjo ir šunis manimi gydyti, nuo šio laiko aš būsiu paprastu vandeniu“ (LMD

III 66/112c). Beje, šventviečių dievybės prabyla ir sapnuose. Paprastai juose išpėjamas švento kalno ardytojas, akmens skaldytojas ir ežero arba šaltinio sausintojas.

Ypatingo dėmesio nusipelno žinojimą suteikiančios šventvietės. *Mokais* vadinamų akmenų šeimos teikia žinias, kurios prilgsta kitoms šventose vietose įgyjamoms vertybėms iš laimės lauko. Pavyzdžiui, Šeimatis (Utenos r.) Moka tėvas padeda, lyg pranašauja ir pataria žmonėms, kaip elgtis negandų metu: „Ateidavo, užduodavo Mokui klausimą, paklausydavo pridėję ausį ir visada gaudavo atsakymą“ (UKP 5), o Gustonyse (Panevėžio r.) buvo sakoma: „Reik eit pas Moką pabučiuot į rūrą – tai viską žinosi.“¹⁰ Atrodo, pas Moką sutelkta visa pasaulio žinija, įskaitant slapčiausią ir švenčiausią gyvybės paslaptį – iki pat XX a. čia buvo meldžiama vaisingumo, įpėdinių (plg.: Tarasenska 1958: 12–14).

Apibendrinamas drįstu teigti, kad šešių šimtų metų tarpsnį – istorinę, kultūrinę ir religinę ribą, skiriančią mus nuo ankstyvosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų, gali ištirpdyti ne vien visapusiškas istorijos ir mitologijos šaltinių nagrinėjimas, įkvepiančios lietuvių prigimtinės kultūros studijos, bet ir asmeninės tyrėjo pastangos, tiriamų šventviečių stebėjimas, fotografavimas ir aprašymas fenomenologiniu būdu. Darydamas tai pirmą kartą, nesistengiau savosios patirties atskirti nuo vietinių žmonių. Per tris lauko tyrimų dešimtmečius šventas vietas žinančių, tvarkančių ir pagal galimybes saugančių žmonių patirtis man tapo artima, brangi ir tam tikru mastu – *sava*.

Priėjęs prie atodangų, pamačiau begalinį baltų šventviečių gyvybingumą ir tvarumą, šventumo sklaidą, galią plisti į šalis. Šventvietėse pastebėti dievų ženklai, nors iki šiol atpažinta tik nedidelė jų dalis, rodo dievų ir mirusiųjų pasaulio artumą, sąlyčio arba perėjimo galimybę. Mitinės dviejų pasaulių jungties vaizdinys yra pats ryškiausias baltų šventviečių žymuo. Su juo tiesiogiai, glaudžiai susijusi nuo gimimo iki mirties žmogų lydinti, šventvietėse patiriama laimė – dalingo, sveiko, vaisingo, gražaus, turtingo bei išmintingo gyvenimo jausmas.

9. P. Janina Kananavičiūtė-Kananavičienė, g. 1940 m., kilusi iš ir gyvenanti Stančikų k., Elektrėnų sav. U. V. Vaitkevičius, 2016 m.

10. P. Irena Gasionytė-Šuliokienė, g. 1928 m., kilusi iš Gustonių k., Panevėžio r. U. V. Vaitkevičius, 2007 m.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Balkutė 1997 = R. Balkutė. *Joniškio apylinkės: padavimai, sakmės, vietovardžiai*. Vilnius, 1997. Lietuvos liaudies kultūros centre, Liaudies kūrybos archyve saugomas rankraštis.
- Beresnevičius 1998 = G. Beresnevičius. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose. Iš: *Darbai ir dienos*, 1998, t. 6(15), p. 9–50.
- Beresnevičius 2005 = G. Beresnevičius. Šventybės įžeminimas: pašventinimas į šventumą (pastabos baltų šventumo fenomenologijai). Iš: *Sambalsiai: studijos, esė, pokalbis*. Skiriama profesorės Viktorijos Daujotytės-Pakerienės 60-mečiui. Sudarytojos A. Birgerė ir D. Čiočytė. Vilnius: VDA leidykla, 2005, p. 355–366.
- Bradley 2000 = R. Bradley. *An Archaeology of Natural Places*. London and New York: Routledge, 2004.
- Bradley 2005 = R. Bradley. *Ritual and Domestic Life in Prehistoric Europe*. London and New York: Routledge, 2005.
- Daujotytė, Martinaitis 2013 = V. Daujotytė, M. Martinaitis. *Sugrįžęs iš gyvenimo. Pokalbiai, literatūriniai laiškai*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- Didžiulis 1885/1994 = [Apie 1885 m. S. Didžiulio užrašyta Anykščių krašto tautosaka]. Iš: *Anykščiai*, 1994, Nr. 6, p. 42–44.
- Gazin-Schwartz, Holtorf 1999 = A. Gazin-Schwartz, C. Holtorf. *'As long, as ever I've known it...'*. London and New York: Routledge, 1999, p. 3–25.
- Glagau 1868/1970 = O. Glagau. Lietuvninkų butis ir būdas. Iš: *Lietuvninkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devyniolikto amžiuje*. Paruošė V. Milius, vertė V. Jurgutis. Vilnius: Vaga, 1970, p. 228–255.
- LD = *Laumių dovanos*. Lietuvių mitologinės sakmės. Paruošė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- LLV = V. Vaitkevičius, D. Vaitkevičienė. *Lietuva. 101 legendinė vieta*. Vilnius: Alma littera, 2011.
- LMD = Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rinkiniai Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LT = *Lietuvių tautosaka / 4. Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius ir K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. (Nurodomi rinkinio ir tautosakos vieneto numeriai).
- Tarasenka 1933 = P. Tarasenka. *Rambynas*. Iš: *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 24, p. 408–410.
- Tilley 1994 = Ch. Tilley. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg, 1994.
- Tilley 2010 = Ch. Tilley. *Interpreting Landscapes: geologies, topographies, identities. (Explorations in landscape phenomenology / 3)*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, Inc., 2010.
- UKP = *Utenos krašto padavimai*. Parengė L. Buičienė. Utena, 1996. (Nurodomas kūrinio numeris).
- Vaitkevičienė 2012 = D. Vaitkevičienė. Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 30–49.
- Vaitkevičienė 2014 = D. Vaitkevičienė. „Neduok, Dieve, svetur kaulus padėti“: mirusiųjų susigrąžinimas iš Sibiro į Tėvynę. [Pranešimo 6-ajame prigimtinės kultūros seminare „Ryšiai tarp gyvųjų ir mirusiųjų lietuvių prigimtinėje kultūroje“ Užutrakyje, 2014 m. kovo 16 d., vaizdo įrašas]. Prieiga per internetą: <http://prigimtine.lt/lt/video-paskaitos/>. [Žiūrėta 2016-08-02].
- Vaitkevičius 2012 = V. Vaitkevičius. Kraštovaizdžio skaitymas su patirties žodynų. Iš: *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4, p. 50–61.
- Vaitkevičius 2015 = V. Vaitkevičius. Pilkapiai lietuvių prigimtinės kultūros lauke. Iš: *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 1, p. 38–47.
- Volteris 1909/2014 = E. Volteris. Moko akmenys ir akmeniniai atvaizdai Pietų Rusijoje, Čekijoje ir Lietuvoje. Iš: *Deltuvos kultūros almanachas ESKIZAI*, 2014, Nr. 24, p. 128–129.

Zabiela 2008 = G. Zabiela. Ancient Landscapes in Aerial Photography: The Lithuanian Example of Noise Levels. Iš: *Archaeologia Baltica*, 2008, vol. 9, p. 47–52.

Outcrops of Baltic sacred places

Vykintas VAITKEVIČIUS

Based on many years of research experience of Lithuanian sacred places, the article seeks the answer the question of what is the basis for the sacredness of the Baltic religion's sacred places and how this is expressed and experienced. For the first time, in the phenomenological manner, the experience of local people and of the researcher are shared.

At the end of the 20th c., phenomenology, having gone beyond the limits of abstract research, arose as one method of landscape research. The research of Christopher Tilley and several other authors create a theoretical basis for these studies. Only on the eastern shore of the Baltic Sea are there no great monuments of megalithic culture, while legends and stories about archaeological and mythological places, which foreign researchers usually discover through medieval legends, here remain as the only witnesses of local (indigenous) culture.

For more than six decades, the sacred places of the Baltic religion were beyond the realm Lithuanian public life. Fortunately, they are not all forgotten and not all are lost. In addition, sacredness cannot disappear without leaving some trace behind. Even when it seems like a sacred place has been destroyed, there is still something left – a mark of the sacred place, its reflection, though barely visible. For the longest time a destroyed sacred place has been kept alive through its name, less often – through legends or stories, archaeological finds.

Living and persistent sacredness is a characteristic of a sacred place. This is a condition for its presence, as well as what can be seen, touched or experienced in other ways. Having disappeared from or been destroyed in one place, sacredness often spreads, even moving over to a new place nearby, which until then had not been considered sacred.

Baltic sacred places are long-lived and have survived for many generations. Seemingly this is in relation to the naturalness of sacred places, but the gods have marked them, and some of these marks are known to this day. These are circles seen on the surface of the earth (in the grass); indentations in the surface of stones, known as “footprints”; relics of lightning strikes; spaces between tree trunks or branches that have grown together.

The article claims that sacred places are where man comes closer to the worlds of the gods and the dead. The imagery of the connection of this world and the otherworld is one of the clearest marks of the Baltic sacred places. This is directly related to good fortune – the feeling of a partial, healthy, fruitful, beautiful, wealthy and wise life – which follows a person from birth until death, experienced at these sacred places.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda